

ՏԱԹԵՎԻԿ ՄԻՆԱՍՅԱՆ

**ՀԱՅՐԵՆԻՔ-ՍՓՅՈՒՌ ԱՌՆՉՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ
ԿԹԱՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ ԲՆԱԳԱՎԱՌՈՒՄ ՀՀ ԱՆԿԱՆՈՒԹՅԱՆ
ԱՌԱՋԻՆ ՏԱՐԻՆԵՐԻՆ**

Հայ ժողովուրդը, դարեր շարունակ զրկված լինելով պետականությունից, պատմական ճակատագրի բերումով կորցրել էր նաև իր համազգային մտածելակերպը: Դրան մեծապես նպաստել է նաև այն հանգամանքը, որ ժողովրդի զգալի մասը, հարկադրված լինելով արտագաղթել մայր հայրենիքից, բնակություն է հաստատել աշխարհի տարբեր երկրներում: Հայության միասնականության պահպանումը և ամրապնդումը բավականին բարդ ու դժվարին խնդիր էին:

Ավելին, շուրջ 70 տարիների ընթացքում Հայաստանում, Սփյուռքում, բացի մարդկային և նյութական հսկայական կորուստներից, հայության տարբեր հատվածների միջև խորթության հասնող անջրպետներ ստեղծվեցին, և նա փաստորեն զրկվեց կենսական նշանակություն ունեցող միասնականությունից: Հայաստանի բնակչությանը պարտադրվեց կապերը խզել Սփյուռքում ապրող մերձավորների հետ, որի պատճառով հայ ժողովրդի երկու հատվածները հեռացան միմյանցից: Բնական է, որ այս տևական վիճակը անդրադարձավ հայության տարբեր հատվածների հոգեբանության վրա՝ նրանց զրկելով հավաքական-կազմակերպված ուժ դառնալու հնարավորությունից:

ԽՍՀՄ-ի փլուզումից հետո միայն նպաստավոր պայմաններ ստեղծվեցին ինչպես Հայրենիք-Սփյուռք հարաբերությունների բազմակողմանի ամրապնդման, այնպես էլ նախկին հանրապետությունների հայկական գաղթօջախների հետ հարաբերությունների կարգավորման ու զարգացման համար:

Հայաստանի անկախացումը նոր փուլ նշանավորեց Հայրենիք-Սփյուռք փոխհարաբերություններում: Ամենատարբեր մակարդակներով երկխոսություններ սկսվեցին անհատների, կազմակերպությունների ու պետական գործիչների միջև: Սակայն հեշտ չէր վերականգնել տարիներով խզված կապը, մանավանդ որ երկու հատվածներն իրենց աշխարհայացքով, ապրելակերպով, կենցաղով շատ էին հեռացել իրարից: Նորահաստատ իշխանություններն էլ իրենց հերթին երբեմն թույլ էին տալիս ոչ ճիշտ մոտեցումներ, որոնք խանգարում էին այդ հարաբերությունների կարգավորմանը¹: Այսպես, անկախությունից հետո հայրենիքում գործելու լայն ասպարեզ ստացան Սփյուռքի ավանդական կուսակցությունները, որոնց դերն անգնահատելի է հայապահպանության գործում: Սակայն հայրենիք գալով՝ նրանք (ՀՀԴ, ՀՈԱԿ) անմիջապես փորձեցին առաջավոր դիրք գրավել, ինչո՞ւ չէ՝ նաև հասնել իշխանության: ՀՀԸ-ն իր իշխանությունը ամեն զնով պահպանելու նպատակով հալածական և կոշտ քաղաքականություն կիրառեց ավանդական կուսակցությունների նկատմամբ (ՀՀԴ-ն արգելվեց, ՀՈԱԿ-ը պառակտվեց): Հայաստանի իշխանությունները փորձեցին վարկաբեկել այդ կուսակցությունների գործունեությունը նաև արտասահմանում, որի հետևանքով Սփյուռքում վտանգվեցին ազգապահպանման գործին նվիրված շատ կազմակերպություններ, որոնք հիմնականում գործում էին այդ կուսակցությունների շնորհիվ: Դա բացասական եղավ նաև Հայրենիք-Սփյուռք հարաբերությունների համար: Սփյուռքի հետ հարաբերությունները տարերային բնույթ ունեին և հաճախ կախված էին այս կամ այն ղեկավարի նախասիրությունից ու կարողությունից:

Նոր պայմաններում Հայրենիք-Սփյուռք հարաբերությունները արդյունավետ կազմակերպելու գործում որոշակի դեր խաղաց

¹ Տես Էդիկ Մինասյան, Արարատ Վարդանյան, Հայրենիք-Սփյուռք առնչությունները ՀՀ անկախության տարիներին (1991-2009 թթ.), Ստեփանակերտ, 2010, էջ 55:

տակավին 1964 թ. ստեղծված Սփյուռքահայության հետ մշակութային կապի կոմիտեն¹:

1991 թ. այն գլխավորում էր ակադեմիկոս Հր. Սիմոնյանը, որը մշակեց կոմիտեի գործունեության նոր կանոնադրություն: «Ղեկավարվելով հայ ժողովրդի ընդհանրական շահերով,- հայտարարեց նա,- նոր կոմիտեն առաջնություն չի տալու գաղափարախոսական որևէ ուղղության՝ ի վնաս մյուսների: Հայաստանը աշխարհով մեկ սփռված հայերի հայրենիքն է՝ անկախ նրանց կուսակցական պատկանելությունից և դասային դրությունից: Սփյուռքահայության հետ մշակութային կապի կոմիտեն պետք է լիովին զերծ լինի որևէ կուսակցական ազդեցությունից»²: Նոր մշակված կանոնադրությունով հատուկ ուշադրություն էր հրավիրվում հայրենիքի և ներքին ու արտաքին Սփյուռքի աշխատանքների կարգավորմանը, համատեղ կառույցների ստեղծմանը, տնտեսական ու մշակութային մերձեցմանը, ինչպես նաև գիտակրթական համագործակցությանը:

Հայրենիք-Սփյուռք հարաբերություններում նոր էջ բացեց Արցախի ազատագրական պայքարը, որին սատար կանգնեց ողջ հայությունը թե՛ Հայաստանում և թե՛ արտերկրում: Ամենուր հասկացան, որ թուրք-ազերիական բռնություններին դիմակայելու հիմնական ուղին միասնությունն ու համախմբվածությունն են: Այդ գիտակցությունն էլ ավելի ամրապնդեցին 1988 թ. դեկտեմբերյան ավերիչ երկրաշարժի հետևանքները վերացնելուն ուղղված ջանքերը: Հայրենիքում և Սփյուռքում առաջին պլան մղվեց ազգապահպանման գաղափարը, և համապատասխան գործելակերպ մշակեց: Արցախի ազատագրական շարժումն ու երկրաշարժը ցնցեցին ողջ հայությանը և ամրապնդեցին ազգային միասնության գաղափարը: Անշուշտ, դրան հիմք ծառայեց Հայաստանի անկախ Հանրապետությունը, որն ամբողջ հայության հենարանն էր:

¹ Տես նույն տեղը, էջ 56:
² Տես «Հայրենիքի ծայն», 27 մարտի, 1991թ.:

Անկախությունից հետո պարզվեց, որ Սփյուռքի և Հայաստանի փոխհարաբերությունները թելադրված էին պահի պահանջներով: Բացակայում էր այն համազգային ծրագիրը, որի իրագործմանը պետք է լծվեին բոլոր հայերը՝ անկախ իրենց բնակավայրից: Այժմ նոր հարթության վրա էին դրվում Հայրենիք-Սփյուռք առնչությունները: Հայաստանը նպաստելու էր Սփյուռքի հայապահպան գործին, իսկ Սփյուռքը օգնելու էր Հայաստանի անկախության ամրապնդմանն ու տնտեսական զարգացմանը: «Այժմ յուրաքանչյուր հայի ձայն,- նշել է «Հայություն» շաբաթաթերթը,- որտեղից էլ նա լսվի, հայրենիքի ձայնն է»¹: Հայ ժողովուրդը համոզվեց, որ Հայրենիքն ու Սփյուռքը առանձին-առանձին այլևս գոյություն ունենալ չեն կարող: Նրանց փոխհարաբերությունները պետք է խարսխվեն մեկ հայրենիք, մեկ ազգ կարգախոսի ներքո: Սակայն այդ հարաբերությունները պետք է փոխշահավետ լինեն:

Սփյուռքին սպառնում է ինքնության կորստի վտանգը: Հատկապես նոր սերնդի փոքր մասն է կապված ազգային կառույցների հետ, և ծուլման վտանգը շատ մեծ է: Այս և այլ հարցերի կարգավորման նպատակով 1996 թ. Հայաստանի Հանրապետության կառավարության կազմում ստեղծվեց Սփյուռքի հետ կապերի ստորաբաժանում, որի հիմնական նպատակը ճիշտ համագործակցության ապահովումն էր. «Մեր միասնական նպատակը,- հայտարարվեց ՀՀ կառավարության անունից,- պետք է լինի ստեղծել ուժեղ Հայաստան և ուժեղ սփյուռք: Ճակատագրի բերումով հայրենիքի խնդիրները սփյուռքին են և հակառակը»²:

Հայաստան-Սփյուռք փոխհարաբերություններում առաջնային են մշակութային կապերի ամրապնդումը, մշակութային միասնական ծրագրերի մշակումն ու կենսագործումը:

Հայրենիք-Սփյուռք առնչությունների, հայոց համազգային ինքնագիտակցման ու ինքնաճանաչման, հայապահպանության առաջնակարգ ու ամենաարդյունավետ գործոնը, թերևս, մատաղ

¹ «Հայություն», 1992թ. 14 փետրվարի:
² «Ասպարեզ», 1991թ. 11 դեկտեմբերի:

սերնդի ու երիտասարդության՝ մայրենի լեզվով կրթությունն ու դաստիարակությունն են: Իսկ դրանում կենտրոնական տեղ ու դեր ունի հայեցի կրթությունը, հայոց դպրոցը, որտեղ վճռորոշ դեմքը ուսուցիչն է: Նրա պատրաստականությունից, կարողությունից ու որակից են կախված նոր սերնդի հայեցի կրթությունն ու դաստիարակությունը:

Այս նպատակով հայրենիքում անցկացվում են սփյուռքահայ ուսուցիչների վերապատրաստման ամենամյա դասընթացներ: Այսպես, օրինակ, 1991 թ. օգոստոսին վերապատրաստման նպատակով հայրենիք էին ժամանել ԱՄՆ-ի, Կանադայի, Ֆրանսիայի, Անգլիայի, Սիրիայի, Լիբանանի, Իրանի, Արաբական Միացյալ Եմիրությունների, Ավստրալիայի և այլ երկրների մոտ չորս տասնյակ ուսուցիչներ¹: Դասախոսություններ են կարդացել հանրապետության լավագույն գիտնականները, կազմակերպվել են հանդիպումներ, շրջագայություններ և բովանդակալից այլ միջոցառումներ²:

Լոս Անջելեսի պետական միջնակարգ դպրոցների մասնագետ Չակոբ Թերջիմանյանը, որ բազմիցս մասնակցել է սփյուռքահայ ուսուցիչների ամառային դասընթացներին, այդ առիթով նշում է դրանց հույժ կարևորությունը և շնորհակալություն հայտնում հանրապետության ղեկավարությանը Հայաստանի համար այս ծանր պայմաններում սփյուռքահայ ուսուցիչներին վերապատրաստման հնարավորություն ընձեռելու և նրանց հյուրընկալելու համար: Նա նշում է նաև կոմիտեի աշխատակիցների ցուցաբերած ջերմ հոգատարությունը իրենց նկատմամբ:

Նշվում է, որ քննադատությունը, կարծիքների փոխանակումը և առաջարկությունները կօգնեն հայապահպանման ընդհանուր գործին, եթե Հայրենիքն ու Սփյուռքը գործեն որպես առողջ օրգանիզմ, մեր ազգային դժբախտությունները կվերածվեն բախտավորության, երջանկության: Այդ պարագայում արդյունավետ

¹ Տես «Հայրենիքի ծայն», 14 օգոստոսի, 1991 թ., էջ 9:
² Տես նույն տեղը, 18 օգոստոսի, 1991թ., էջ 9, դ.:

կլինի նաև կրթության գործը, որը Հայրենիքի և Սփյուռքի սրբազան պարտքն է¹:

Նշվում է նաև, որ Սփյուռքը նույնպես մեծ ուշադրություն է դարձնում հայկական դպրոցներին. Սփյուռքում գործում են օրինակելի կրթօջախներ, վարժարաններ և մշակութային միություններ, որոնց ավանդը հայեցի կրթության ու դաստիարակության, հայապահպանության գործում դժվար է գերազնահատել:

Սփյուռքահայ գաղթօջախները և դրանց կապերը հայրենիքի հետ կամրջող կարևոր օղակներից է Թեքեյան մշակութային միությունը, որը հիմնվել է 1947 թվականին Բեյրութում՝ Հայ ռամկավար ազատական կուսակցության նախաձեռնությամբ²:

1991 թ. հունվարի տվյալներով Թեքեյան միությունը ներկայացված էր Եվրոպայի, Հյուսիսային և Հարավային Ամերիկայի ու Մերձավոր Արևելքի քառասուն երկրներում: Իսկ Հայաստանում միությունը սկսեց գործել 1991 թ. նոյեմբերի 3-ից, և նրա առաջին միջոցառումը (նոյեմբերի 19-ից մինչև դեկտեմբերի 1-ը) մշակութային հանրապետական փառատոնն էր, որով հիմք դրվեց Հայրենիք-Սփյուռք հետագա արդյունավետ աշխատանքի, առնչությունների զարգացման ու սերտացման:

Թեքեյան մշակութային միությունը կարևոր նշանակություն է տալիս մատաղ սերնդի ազգային դաստիարակությանը: Նա ՀՀ-ում իր հովանու տակ է առել Աշտարակի շրջանի Կարբի գյուղի և Երևանի Վահան Թեքեյանի անվան դպրոցները³:

1994 թ. դրությամբ ԹՄՄ-ն ամբողջ աշխարհում, նաև Հայաստանում և Արցախում ուներ 51 մասնաճյուղ՝ իր 13 մշակութային կենտրոններով, մամուլով ու դպրոցներով⁴: Մինչև 1997 թ. վերջերը ԹՄՄ-ի Սփյուռքի կենտրոնական մարմինը Հայաստանի ԹՄՄ-

¹ Տես նույն տեղում:
² Տես «Հայրենիքի ծայն», 1991 թ. 13 փետրվարի, էջ 9:
³ Տես «Հայրենիքի ծայն», 1991 թ. 30 հունվարի, էջ 9:
⁴ Տես «Սփյուռքահայ կազմակերպություններ», էջ 25:

ին ֆինանսական լայն աջակցություն էր ցույց տալիս, հետո աստիճանաբար դադարեցրեց հատկացումները: ՀԹՄՄ-ն հրատարակում էր գրքեր, կազմակերպում համերգներ, ցուցահանդեսներ, Ափյուռքի կրթօջախների համար նկարահանում տեսաֆիլմեր, երևանում հրավիրում արտերկրի երգահանների հեղինակային համերգներ, ՅՈՒՆԵՍԿՕ-ի հետ համատեղ արշավախումբ կազմակերպում՝ Արցախի և պատերազմից տուժած այլ շրջանների պատմամշակութային հուշարձաններ վերականգնելու նպատակով, հովանավորում էր որբ երեխաներին և ուսանողներին, կազմակերպում նրանց կրթական ու մշակութային հանգիստը և այլն¹: Մեծ է ԹՄՄ-ի ներդրումը Հայաստանի մշակութային կյանքի զարգացման գործում, հատկապես սփյուռքահայության կյանքում, Հայրենիք-Սփյուռք փոխճանաչողության ու մշակութային առնչությունների բնագավառում:

Սփյուռքահայ սերունդներին հայեցի կրթելու ու դաստիարակելու, նրանց ուժացման վտանգից փրկելու և ընդհանրապես հայապահպանության սրբազան գործում անգնահատելի են Մխիթարյան միաբանության և նրա կրթական հաստատությունների դերն ու առաքելությունը:

Այդպիսի հաստատություններից հիշատակելի է, մասնավորապես, հնդկահայեր Ռաֆայելի ու նրա փեսա Մուրադի միջոցներով 1894 թ. Վենետիկում հիմնադրված Մուրադ-Ռաֆայելյան վարժարանը, ուր ուսումնառության են գալիս հայ երեխաներ Հունաստանից, Ալբանիայից, Բուլղարիայից, Հունգարիայից, Սիրիայից, Լիբանանից, Շվեյցարիայից, Ֆրանսիայից և Սփյուռքի այլ վայրերից, ինչպես նաև Հայաստանից: Հայրենիքի հետ Մխիթարյան միաբանության կապերն աշխուժացան խորհրդային կարգերի անկումից հետո: Միաբանության վարդապետ, տպարանի պատասխանատու Հ. Մարտիրոս Աբիգյանը վկայում է. «Վերջերս՝ 1995 թ., մեծ առիթ ունեցանք Հայաստան այցելելու և տեղի

¹ Տես Ք. Ռ. Պետրոսյան, Հայրենիք-Սփյուռք հարաբերությունները 1998-2001 թթ., Երևան 2011, էջ 145:

կրթական նախարարության հետ համաձայնության գալով բավական թվով, շուրջ 60 հազար գիրք ուղարկեցինք Հայաստան՝ գլխավորապես կրոնի, լեզվաբանության, ընթերցանության և այլ դասագրքեր»¹:

1991 թ. Հայաստանի Հանրապետության նախագահ Լևոն Տեր-Պետրոսյանը, գտնվելով Իտալիայում, այցելում է Մխիթարյան միաբանություն: Ուշագրավ է նրա գնահատանքի խոսքը. «Մխիթարյանները չափազանց մեծ դեր են խաղում Իտալիայի հայկական գաղութի կյանքում: Բոլոր քաղաքներում զգացվում է մխիթարյանների շունչը: Իտալիայի մեծ մասը կամ Մխիթարյանների սաներն են, կամ Մխիթարյան միաբանության հովանավորներ: Ամեն ինչ կապված է Մխիթարյանների հետ: Հիրավի, Մխիթարյանները չափազանց մեծ ավանդ ունեն իտալահայ գաղութի բարգավաճման գործում: Սխալված չեմ լինի, եթե ասեմ, որ խորհրդային կարգերի անկումից հետո առաջին անգամն է, որ միաբանությունը կրոնական և այլ դասագրքեր հայրենիքին տրամադրելու հնարավորություն է ունեցել»²:

Սփյուռքի հայկական խոշորագույն վարժարաններից էր Սելզոնյան կրթական հաստատությունը, որտեղ մոտ երկու տասնյակ երկրներից ուսանելու էին գալիս հայեցի կրթություն ստանալու ցանկություն ունեցող տղաներն ու աղջիկները: Այստեղ շատ այլ առարկաների հետ միասին դասավանդվում էին հայոց լեզու, հայ գրականություն և հայոց պատմություն:

Ուսուցանվող առարկաների քանակն ու որակը հնարավորություն են տալիս սաներին ու սանուհիներին ուսումը շարունակելու աշխարհի բարձրակարգ համալսարաններում:

Սելզոնյան կրթական հաստատությունը իր գոյության ընթացքում տվել է 1300 շրջանավարտ, որոնք տասնամյակների ընթացքում

¹ «Հայություն» 1995 թ., 3(57), նոյեմբեր, էջ 3:

² Նույն տեղում:

աշխարհի չորս ծայրերում սերմանել են իրենց ստացած գիտելիքները՝ հանուն հայության գոյապահպանման ու զարգացման:

Այսպիսով, Հայրենիք-Սփյուռք առնչությունների ասպարեզում հատկապես դրական աշխատանքներ իրականացվեցին կրթության ոլորտում, որոնք էլ նպաստեցին մշակութային կապերի էլ էլ ավելի ամրապնդմանն ու զարգացմանը:

Tatevik Minasyan – *Homeland-Diaspora Relations in the Field of Education and Culture in the First Years of Independence* – The article presents the process of strengthening of relations between the Homeland and the Diaspora in the education field in the first years of independence.

The author proves that the improvement of relations in the field of education promoted the development of cultural relations between the Republic of Armenia and the Diaspora.